

НЕМАЊА ВУЈЧИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

ПРОУЧАВАЊА ФАНУЛЕ ПАПАЗОГЛУ: ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА ИСТОРИЈА ХЕЛЕНИСТИЧКОГ ДОБА

Апстракт: Фанула Папазоглу (1917–2001) је несумњиво једно од највећих имена домаће и светске науке у другој половини XX века. У изузетно обимном и значајном опусу Фануле Папазоглу хеленистичка историја заузима једно од најважнијих места. То се посебно односи на питање из друштвене историје којима је посветила неке од својих најбољих и најзрелијих студија. Истраживање у сфери друштвене историје, неизбежно велики и тежак изазов, утолико је теже ако имамо у виду да се ради о давној окончаној епоси и несталој цивилизацији, од које је преостао само непотпун и фрагментаран траг у изворима. Чак и када се ограничимо само на хеленистичко доба и само на друштвену и економску историју, богатство тема и интересовања које срећемо у радовима Фануле Папазоглу остављају снажан утисак. Просторно, њену пажњу је пре свега заокупљала античка Македонија али и Грчка, хеленизоване старобалканске заједнице, као и области самог хеленистичког Истока. Тематски, њени најважнији радови се баве развојем и урбанизацијом хеленистичке Македоније, променама које је хеленистичко доба донело унутрашњем животу ове земље, структуром и еволуцијом хеленистичког полиса, интеракцијом између развијенијег хеленистичког југа и старобалканских заједница, хеленизацијом уопште, те покушајем, у познијим радовима, да реши питање двеју друштвених група, лаја и парика, које срећемо у изворима хеленистичког и римског доба.

Кључне речи: Фанула Папазоглу (1917–2001), друштвена историја, Македонија, хеленизам, хеленизација, *LAOI*, *PAROIKOI*.

Професор и академик Фанула Папазоглу (1917–2001) има изузетно место у српској и југословенској историографији и науци о старини. То је једна од највећих личности које је наша историјска наука имала, али такође и велико име у међународној науци друге половине XX века. У току научне

каријере која је трајала пола века, Фанула Папазоглу је написала велики број научних и стручних радова разноврсне тематике, објавила изузетан низ раније непубликованих натписа, изградила и одржавала везе са водећим именима светске науке и, уједно, била активни професор и ментор, чијом заслугом су формиране многе генерације млађих истраживача.¹ Иако је утицај старијих генерација научника, страних и домаћих, на рад Фануле Папазоглу свакако био од великог значаја, она је временом изградила оригиналну и необично сложену историографску концепцију, која је, како се показало, била и врло плодотворна у сваком смислу.²

Библиографија Фануле Папазоглу је доста обимна (близу 130 библиографских јединица) и тематски разноврсна.³ Питања из хеленистичке историје, мада заузимају важно место, никако нису била једини предмет њеног интересовања. Најисправније би било рећи да су два централна предмета интересовања Фануле Папазоглу били античка Македонија (у свим епохама своје историје) и преримска племена централног и северног Балкана. Овим темама се бавила и у својим већим радовима и у низу мањих студија а развој старобалканских заједница пратила је и у наредној епоси, када су биле укључене у римски провинцијски систем. Међутим, она се такође бавила и питањима друштвене и политичке историје класичне Грчке, залазећи у једном случају у много дубљу прошлост, све до микенског и хомерског доба.⁴ Историји хеленистичког света источно од Егејског мора, окренула се углавном у својим познијим радовима. Наравно, ни једног тренутка не треба губити из вида мноштво епиграфских публикација, углавном објављених текстова раније непознатих или незадовољавајуће публикованих натписа, али и теоријских радова о грчкој и латинској епиграфици. Као што ћемо видети, између епиграфских напора Фануле Папазоглу и рада на друштвеној историји постоји директна и нераскидива веза.

---

¹ С. Душанић, *Фанула Папазоглу (3. II 1917–26. I 2001)*, Годишњак САНУ 108 (2001), 481–482.

² Опширнија биографија Фануле Папазоглу до сада није написана. Краће биографске скице: Годишњак САНУ 82 (1975), 179; С. Лома, *ПАПАЗОГЛУ Фанула*, у: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 560–561; Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма. Ауторизована скрипћа*, Београд 2010, 439.

³ Горе наведена биографска белешка, објављена у Годишњаку САНУ, садржи и актуалну библиографију до средине седамдесетих година; допуњена је до почетка деведесетих, уз извесне пропусте, у Годишњаку САНУ 102 (1994), 375–378. Најкомплетнија библиографија Фануле Папазоглу је она коју је саставила Мирослава Ђирковић, објављена у М. Мirković и др. (ур.), *Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglou par ses élèves à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, Београд 1997, VII–XV (113 библиографских јединица) и у F. Papazoglou, *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*, Београд 2007, 293–300 (допуна претходне, 124 јединице).

⁴ Ф. Папазоглу, *К вопросу о преемственности общесийвенной сийроя в микенской и хомеровской Греции*, ВДИ 1961–1, 23–41.

Истраживања у сфери друштвене историје постављају пред историчара много већи изазов него што је то случај са неким конвенционалним темама, као што су то, на пример, политичка или војна историја. Историчар друштва, наравно, мора да познаје језик извора и сву комплексност методологије рада са изворима. Међутим, мада неопходно, такво знање није и довољно за успешно истраживање једног друштва у прошлости. Да би се маса појединачних чињеница могла употреби у циљу стварања систематског научног знања, неопходно је и одговарајуће познавање друштвене теорије и појмовног апарата низа других наука, пре свега социологије, економије, политичке теорије. Другим речима, потребно је владати заиста мултидисциплинарном методологијом, поседовати велики и јасан појмовни фонд, те чврсте методолошке принципе.⁵ Без разумевања ове чињенице, не могу се у потпуности схватити значај и величина научног дела Фануле Папазоглу.

Допринос Фануле Папазоглу друштвено-економској историји хеленистичког света може се условно поделити у три целине. Прву чине студије које се баве унутрашњом историјом Македоније у хеленистичко доба. У центру пажње налазила се Македонија под Антигонидима, али се Фанула Папазоглу дотакла и питања из ранохеленистичке историје, као и проблема транзиције од независне и династичке Македоније у прву римску провинцију на Балканском полуострву. У другу целину спадају радови који разматрају проблем друштвених и културних промена које је донела интеракција између старобалканских племена и хеленистичког југа. Питање друштвених промена које је изазвао додир између, условно речено, рубног света балканских „варвара“ и развијеније хеленистичке цивилизације остаће за Фанулу Папазоглу трајни изазов и једна од најважнијих тема. Најзад, трећу групу чине радови који се баве фундаменталним питањима читавог хеленистичког света и који су великим делом писани на основу документарних извора са хеленистичког Истока (највише из Мале Азије). У ову групу улазе радови посвећени променама које су Александра освајања и ратови дијадоха донели Средоземљу и Азији, радови окренути проблему хеленизације уопште, друштвеној структури хеленистичког полиса, те, најзад, двома недовољно схваћеним друштвеним групама, које изворе именују као лаје и парике.

Схватања Фануле Папазоглу о друштву и његовом развоју су у основу марксистичка. Данас је то можда непопуларно рећи, али марксистичка друштвена теорија била је њено дубоко убеђење кога се држала током целог свог живота. Та теорија је била први и основни извор идеја из којих је Фанула Папазоглу изградила свој модел друштвене историје. Од марксизма је преузела виђење историје као низа сукцесивних фаза, где свака на-

---

⁵ За истраживачку методологију Фануле Папазоглу в. С. Душанић, *Историјски метод Фануле Папазоглу (1917–2001)*, Старица 51 (2001), 201 (текст прештампан уз мале измене у F. Papazoglu, *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*, Beograd 2007, IX–XIII).

редна представља извесно побољшање и унапређење. На овој основи изграђена вера у историју као константан прогрес види се у готово свим радовима Фануле Папазоглу. Из марксистичке теорије води порекло и схватање о привредној основи као о детерминанти која, у крајњој линији, одређује структуру и законитости друштва (отуда „друштвено-економска историја“ и у наслову овог текста). Та основна идеја је Фанулу Папазоглу окренула интересовању за оне друштвене групе на којима је непосредно лежала обавеза физичког рада, као и према питањима својинских права и земљишних односа.

Много тога Фанулу Папазоглу одваја од њој савремене, типичне марксистичке историје, чији је догматизам оштро критиковала.⁶ Њено широко познавање социолошке и антрополошке литературе отворило јој је врата за низ других идеја и концепата. Култура и културни идентитет имали су врло високо место у њеном систему појмова, далеко веће од обичне надградње у које је марксистичка теорија сврставала културу. Напротив, култура је за њу била један од најбитнијих фактора, а акултурацију и друге сродне појаве је сврставала међу најважније историјске процесе и на одговарајући начин их третирали у својим радовима. Најзад, за разлику од многих научника и на Западу и на Истоку, она је повлачила јасну линију раздвајања између етничког и културног идентитета.

На овом месту се не може очекивати детаљна и исцрпна анализа сваког појединачног рада Фануле Папазоглу из сфере хеленистичке историје. Уместо тога, покушаћу да у широким потезима пружим слику њеног рада у неколико примарних области. Свакако, неопходно је поћи од хеленистичке Македоније. Већ докторска теза Фануле Папазоглу представља врло значајан рад за хеленистичку историју, мада наслов имплицира да се односи искључиво на римско доба. У врло дугом уводном делу, који обухвата трећину укупног текста, она је разрешила низ питања који се односе на Македонију пре успостављања провинцијске управе, питања без чијег решавања би свако даље истраживање римске Македоније било недоречено и половично. Једно од кључних које, такође, чини јединствену целину са главном темом дела је „Развитак градског живота у Македонији пре доласка Римљана“ („*La vie urbaine en Macédoine avant la conquête romaine*“).⁷ И на овом примеру се добро види у којој се мери Фанула Папазоглу ослањала на темељан истраживачки рад, избегавајући аутоматско преузимање иначе општеприхваћених мишљења из литературе. На питање какво је друштво постојало у Македонији пре римског освајања и у којој мери је ова земља била урбанизована, старија литература је једним гласом давала одговор: племенско друштво и неразвијен град-

⁶ Критика догматског марксизма и совјетске историографије: Папазоглу, *Историја хеленизма*, 23–25. Уп. и приказ Ф. Папазоглу, „СТАРА ГРЧКА“ у редакцији В. В. Стирве-а и Д. П. Калсиџова, Сарајево 1959, ЖА 10 (1960), 373–378.

⁷ Ф. Папазоглу, *Македонски градови у римско доба*, Скопје 1957, 37–44; проширено издање на француском језику: F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Paris 1988, 37–51.

ски живот.⁸ Ова тврдња је посебно јако изрицана у случају македонске унутрашњости, за коју су неки аутори говорили о очувању племенских односа све до позне антике.⁹ Градови, ако их је у хеленистичкој Македонији уопште било, налазили су се на југу, у приморју; унутрашњост је познавала само владарске резиденције, војна утврђења и села. Ако је градски живот и направио икакав помак у Македонији, то се десило тек у римско доба.

Наведеном мишљењу, које су готово без изузетка понављале генерације научника, Фанула Папазоглу је супротставила критичку анализу извора, дела античких писаца и, нарочито, епиграфских споменика. Показало се да почетке урбанизације македонске унутрашњости треба тражити у много ранијем периоду, чак у V веку ст.е. До почетка хеленистичког доба урбанизација ове земље је већ видно напредовала, при чему су најважније појединачне фазе биле владавина краља Архелаја (413–399) и Филипа II (359–338). Велике промене које је донело хеленистичко доба су само оснажиле и убрзале унутрашњу трансформацију ове земље. До краја III века н.ере урбанизација Македоније је уствари напредовала у толикој мери, да је било могуће реорганизовати управу према обрасцу преузетом од грчких федералних држава хеленистичког доба: готово целу земљу прекривала је мрежа градских заједница и њихових територија.¹⁰ Тако је за преримски период Фанула Папазоглу доказала постојање најмање 66 градских центара који су имали све елементе античког полиса, којима треба додати још 19 несигурних примера и 39 могућих (градови који су постојали у класично и ранохеленистичко доба а не спомињу се у изворима каснијих епоха).¹¹ Све ово је, наравно, имало тако велике и трајне последице по начин живота и друштвени склоп читаве земље, да се о племенском друштву у хеленистичкој и римској Македонији не може ни говорити. Професорка Папазоглу је, такође, одбацила све мистификације у погледу античке Македоније, попут тврдње о специфично руралном „македонском духу“ и градском животу као нечему страном и неприродном на македонском тлу. У овом и другим својим радовима она је увек водила рачуна о раздвајању града као политичке и друштвене заједнице (антички полис у овом случају), од града као центра одређених економских функција (занати, трговина, новчана привреда), а поготову од чисто административног одређења града, које није морала да води рачуна о друштвеној и економској реалности. Нажалост, закључак Фа-

⁸ Уп. оцену карактеристичних ставова: Папазоглу, *Македонски градови*, 314 (Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, 441, у нешто скраћеном облику).

⁹ Дискусија ставова у литератури: Папазоглу, *Македонски градови*, 3–8; *Les villes de Macédoine*, 3–11.

¹⁰ За став Фануле Папазоглу о овом питању в. Папазоглу, *Историја хеленизма*, 276–278 (издање на македонском језику: Ф. Папазоглу, *Историја на еџипониите. Хеленистичкиите држави и Рим*, Скопје 2009, 54–56).

¹¹ Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, 438. Подаци из првог издања (стр. 310: 62 града, 15 несигурних и 33 могућа) у француском издању су допуњени новијим налазима.

нуле Папазоглу о урбаном карактеру хеленистичке и римске Македоније ни дан-данас није у потпуности прихваћен од стране светске научне јавности, иако је тај закључак несумњиво научно утемељен а одговарајуће дело је публиковано на једном од светских језика.

Фанула Папазоглу није бегала од непопуларних ставова, уколико је иза њих стајала чврста научна аргументација. Ова тврдњу добро илуструју њени радови посвећени проблему хеленизације, како на хеленистичком Истоку, тако и у балканској унутрашњости. Појам хеленизације није као такав преузет из античких извора, већ је скован у XIX веку и на себи носи траг савремених предрасуда које су биле на снази у епоси европске империјалне експанзије. Старије генерације историчара, поготову она која је деловала на прелазу из XIX у XX век, гледале су на хеленизацију и, уопште, на историју хеленистичког света кроз призму тада раширеног уверења о европској и западној супериорности, чији су антички пандан били стари Грци и Римљани. Од средине двадесетог века, у ери деколонизације и глобализације, јавиле су се реакције на ове ставове, па су антички империјализам и вредност класичне културе подвргавани критици а посебност, оригиналност и самостални развој локалних култура су наглашавани. У неким радовима, међутим, ови ставови су одлазили у супротну крајност и грчко-римска цивилизација је била предмет ненаучног хиперкритицизма и наивног моралисања. Хеленизација и, уопште, било какав позитиван утицај Грка и Римљана на друге културе су негирани, чак до мере када је хеленизација проглашена конструисаном појавом и модерном измишљотином.

У својим радовима посвећеним хеленизацији, Фанула Папазоглу се дистанцирала од обе групе екстремних ставова. Поново, фокус њеног истраживања био је на непосредном раду са изворима, у овом случају више наративним него документарним. И у овом случају је иступала само са оним закључцима који су се могли бранити подацима из изворног материјала. Фанула Папазоглу је сматрала да хеленизација представља аутентичан историјски феномен, карактеристичан за хеленистичко доба, а не неку креацију модерних историчара. Са друге стране, она је одбила да овом појму додели карактеристике које нису биле видљиве у изворима и замерила многим модерним радовима његово искривљење и преобликовање под утицајем модерних схватања и идеолошких предрасуда. Најпре, Фанула Папазоглу закључује да хеленизација јесте културни процес – усвајања достигнућа грчке високе културе од стране источних и балканских народа – али никако није културна, још мање етничка, асимилација. Њен закључак је био да „хеленизована“ особа постаје Хелен у културном смислу, учењем грчког језика и проласком кроз грчки модел образовања, али не и у етничком, односно да је етнички идентитет (на пр. египатски, јеврејски, илирски, лиђански итд.) у потпуности помирљив са хеленизацијом.¹² Као и свака културна промена,

---

¹² Ф. Папазоглу, О „хеленизацији“ и „романизацији“, Глас САНУ 120 (1980), Одељење историјских наука књ. 2, 27 (прештампано у F. Papazoglu, *Iz istorije antičkog*

хеленизација је и друштвена појава, али зато нема ону политичку димензију коју су јој приписивали неки историчари. Хеленизован појединац политички припада полису у коме живи и поданик је оног краља (касније римског цара) коме тај полис припада. Процес хеленизације не утиче на овај статус.¹³ На неки начин, рад Фануле Папазоглу на питању хеленизације, који се примећује у низу радова од педесетих до осамдесетих година, антиципира савремену дискусију о овом питању, у којој се често наглашава проблематичност овог појма и потреба да се он прецизније одреди.¹⁴

Фанула Папазоглу је сматрала да ширење грчке културе у хеленистичко доба има, упркос свим оградама, велики значај за локалне културе и етничке групе. У том погледу она је, доста нетипично за њен истраживачки метод, направила аналогију са усвајањем највиших тековина савремене глобалне цивилизације. Без обзира какве ставове имали о тој цивилизацији, неразвијене земље, да би уопште могле да напредују, морају да усвоје њена достигнућа, макар се руководили и чисто практичним разлозима. Потреба да се ухвати корак с временом, да се обрасци, средства и практична решења развијеније културе апсорбују и искористе, врло је приметна и у хеленистичко и царско доба. Фанула Папазоглу је ову појаву истраживала пре свега на примеру старобалканских „варвара“, народа који су вековима егзистирали на маргини медитеранског света. Модерне наклоности према примитивним народима, међу које типолошки спадају и старобалканска племена, нису спречиле Фанулу Папазоглу да објективно анализира њихов друштвени развој и улоге хеленизације у њему. Ма колико да је било лако, можда и природно показивати симпатије према малим народима античког Балкана, који су сви, у крајњем исходу, побеђени и потчињени од стране римске државе, те повлачити аналогије између њих и модерних народа Трећег света који су се средином XX века борили за ослобођење од колонијалне власти, ипак је било неопходно направити одговарајућу критичку дистанцу и објективно указати на значај спољног утицаја и на елементе примитивизма и дивљаштва који су спутавали развој ових друштава. У том смислу је врло важна примедба Фануле Папазоглу, да степен друштвене развијености старобалканских племена готово директно кореспондира са

Balkana, Beograd 2007, 255): „Да „хеленизација“ не значи, међутим, просто „погрчавање“ види се и по томе што, ма колико то звучало парадоксално, она не доводи до денационализације, или тачније, с обзиром да је реч о антици, до етничке асимилације, губитка осећања етничке припадности. Нити су Грци желели да друге народе учине Грцима, нити су ти народи желели да постану Грци. Јеврејин обележен као Ἑλληνιστής остаје Јеврејин. Он се служи грчким језиком, усваја грчки начин живота, али не губи свој идентитет и осећање Јеврејина, не одриче се своје вере и својих обичаја.“

¹³ Папазоглу, О „хеленизацију“, 29.

¹⁴ R. Mairs, sv. *Hellenization* у: R. S. Vagnall и др. (ур.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Wiley-Blackwell, Oxford 2012.

географском близином и отвореношћу комуникација према хеленистичком југу. Искључујући неке изузетке (попут Дарданаца) који су условљени политичким чиниоцима (константна непријатељства са Македонијом, током III и II века ст.е.), наведена тврдња важи и за илирски и за трачки југ. Насупрот њима, племена дубље у унутрашњости и у Подунављу су живела у много већој изолацији према развијеном југу, те и у много примитивнијем друштвеном устројству. Код неких група на северу Балкана су се очували све до римског доба такви друштвени и култни анахронизми као што су људске жртве и ритуални канибализам.¹⁵ У овом смислу, закључује Фанула Папазоглу, и сам војни и политички продор Римљана на Балкан је имао дугорочно позитивне последице, уводећи изолована племена у главне токове медитеранске цивилизације.¹⁶

Лаји и парици, две друштвене категорије које срећемо у неким хеленистичким документима, били су предмет последњег обимног дела Фануле Папазоглу, дела на којем је радила више година.¹⁷ Углавном се ослањајући на епиграфски материјал, Фанула Папазоглу је понудила властито објашњење порекла и тачне позиције које су ове друштвене групе заузиле у хеленистичким градовима. Њиме се превазилазе и одбацују ранија схватања која су ове групе третирали као неку врсту античких кметова, али и она која су покушавала да их поистовете са неком од добро познатих група које су чиниле антички полис (робови, ослобођеници, метеци). Фанула Папазоглу је недвосмислено показала да лаји и парици нису ни робови ни ослобођени робови, али да свакако нису имали политичка права. Истовремено је одбацила све аналогije са средњовековним кметовима и римским колонима. Напротив, она је тумачила лаје и парике као реликтне групе, односно заједнице које су формиране у много дубљој прошлости али које су наставиле да постоје и у новој реалности коју је западној Азији донело македонско освајање. То су биле локалне земљорадничке заједнице (карактеристичне за

¹⁵ Ф. Папазоглу, *Људске жртве и њираови канибализма код неких средњобалканских античких племена*, Зборник ФФ X-1 (1968), 47–61 (прештампано у: F. Papazoglu, *Iz istorije antičkog Balkana*, Beograd 2007, 114–128); F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Beograd 2007, 385–390.

¹⁶ Уп. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*, 396: „Не треба потцењивати улогу овог спољног фактора. Дужи самостални живот у непосредном суседству Македоније морао је довести до бржег развитка привреде и друштвених односа, па се одразити и на политичкој моћи и организацији. Македонска хегемонија у раним вековима, и римска интервенција у познијим мењали су природни ток развитка средњобалканских племена и најзад га сасвим пресекали.“

¹⁷ F. Papazoglu, *LAOI et PAROIKOI. Recherches sur la structure de la société hellénistique*, Beograd 1997. Неке од основних идеја представљених у овом делу, у сведеној форми су изложене и много раније: Ф. Папазоглу, *Социјална сџруктура њолиса хеленистичкој и римској доба*, Глас САНУ 143 (1986), Одељење историјских наука књ. 5, 1–8 (прештампано у: F. Papazoglu, *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*, Beograd 2007, 284–291).

Малу Азију) чији су поједини припадници били лично слободни али које су, као колектив, биле подложне владару. Уклопљени најпре у свет грчких градова и хеленистичких монархија, касније и Римског царства, ове групе су у суштини представљале друштвени анахронизам, али такав који је јако дуго опстао, мада уз све веће промене и одступања од своје првобитне форме.¹⁸ Парици се јављају и на позноантичким споменицима, од средине III века, али у овом случају Фанула Папазоглу је заузела став да је реч о новој појави која најављује аграрне односе који ће бити карактеристични за Византијско царство.¹⁹

Није једноставно укратко изложити и окарактерисати велики и разноврстан допринос Фануле Папазоглу друштвеној историји хеленистичког света. Њени радови посвећени хеленистичкој историји су многобројни, различити по формату и приступу и раштркани током периода од неколико деценија. Упркос одређеним константама, на које је указано на почетку текста, нема сумње да су се њена схватања и закључци мењали и развијали током овог дугог периода. Важно је приметити и то да, мада су многи од тих закључака одавно постали део фонда светске науке, изван број других тек треба да буде на прави начин схваћен и прихваћен. Стога би нека обимнија историографска студија, посвећена овом и другим аспектима научног рада Фануле Папазоглу, била крајње пожељна.

На истраживање прошлости Фанула Папазоглу је пре свега гледала као на покушај да се схвати различито. Стога је била противна свим модернизацијским тенденцијама и олаком преношењу савремених категорија у прошлост, док је према настојањима неких аутора да повлаче аналогии између античког и модерног друштва и институција заузела став опрезне суздржаности.²⁰ Са истом доследношћу избегавала је и критиковала претеран схематизам и уопштавања која нису заснована на изворима – појаве врло честе када је друштвена историја античког света у питању. Поред директног доприноса, дело Фануле Папазоглу стоји и као пример темељног научног рада, базираног на снажним принципима и развијеној методологији. Њој су познате биле опасности претеране специјализације; стога је веровала да историчар мора познавати и друге науке, пре свега друштвену теорију. Међутим, непосредан рад на самим изворима остао је за Фанулу Папазоглу основа сваког историјског истраживања, пошто је она у далекој прошлости видела свет врло различит од данашњице, свет сопствених структура и законитости које историчар данас треба да открије.

---

¹⁸ Papazoglou, *LAOI et PAROIKOI*, 113, 127–131, 138–140, 230–238, 244–248.

¹⁹ Исто, 249.

²⁰ На пр. видети критику Ларсена у Ф. Папазоглу, *J. A. O. Larsen, Representative Government in Greek and Roman History, Berkeley – Los Angeles 1955*, ЖА 8 (1958), 172 – 178.

БИБЛИОГРАФИЈА

- С. Душанић, *Историјски мейод Фануле Папазоџу (1917–2001)*, *Старинар* 51 (2001), 201.
- С. Душанић, *Фанула Папазоџу (3. II 1917–26. I 2001)*, *Годишњак САНУ* 108 (2001), 481–484.
- С. Лома, *ПАПАЗОГЛУ Фанула*, у: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 560–561.
- М. Mirković, S. Dušanić, M. Rici, P. Petrović (ур.), *Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglou par ses élèves à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, Београд 1997.
- Ф. Papazoglou, *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*, Београд 2007.
- Ф. Papazoglou, *LAOI et PAROIKOI. Recherches sur la structure de la société hellénistique*, Београд 1997.
- Ф. Papazoglou, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Београд 2007.
- Ф. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Paris 1988.
- Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма. Ауторизована скрипћа*, Београд 2010.
- Ф. Папазоглу, *Историја на еиџионије. Хеленистичкије држави и Рим*, Скопје 2009.
- Ф. Папазоглу, J. A. O. Larsen, *Representative Government in Greek and Roman History*, Berkley – Los Angeles 1955, *ЖА* 8 (1958), 172–178.
- Ф. Папазоглу, *К војросу о љреемстивенности общественојо стјора в микенској и ѿмеровској Грецији*, *ВДИ* 1961–1, 23–41.
- Ф. Папазоглу, *Љууске жрјиве и тјрагови канибализма код неких средњобалканских аниџичких ѿлемена*, *Зборник ФФ Х–1* (1968), 47–61.
- Ф. Папазоглу, *Македонски тјрагови у римско доба*, Скопје 1957.
- Ф. Папазоглу, *О „хеленизацији“ и „романизацији“*, *Глас САНУ* 120 (1980), Одељење историјских наука књ. 2, 21–36.
- Ф. Папазоглу, *Социјална стјрукџура ѿолиса хеленистичкој и римској доба*, *Глас САНУ* 143 (1986), Одељење историјских наука књ. 5, 1–8 .
- Ф. Папазоглу, *„СТАРА ГРЧКА“ у редакцији В. В. Стјруве-а и Д. П. Калистјова*, *Са-рајево* 1959, *ЖА* 10 (1960), 373–378.

NEMANJA VUJČIĆ, PhD

Faculty of Philosophy
University of Belgrade

THE CONTRIBUTION OF FANOULA PAPAZOGLU TO THE SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF THE HELLENISTIC WORLD

Summary

The claim that Fanoula Papazoglou (1917–2011) is one of the greatest historians and classical scholars, in both former Yugoslavia and Serbia in the second

half of the 20th century, is easy to sustain and justify. She was also one of the few scholars from former Yugoslavia whose name became highly recognizable in international scholarship of the period. Throughout a very rich academic career, lasting for over half a century, Papazoglou wrote many highly acclaimed works in the fields of ancient history and epigraphy, published a great number of, mostly previously unknown, epigraphic documents, established and maintained contact with the leading personalities of international scholarship, and, finally, was an exceptionally successful teacher and educator whose influence shaped several successive generations of scholars. The history of the Hellenistic world is a very important, perhaps the most important, work of her remarkable opus. This is especially true of Hellenistic social history – a difficult field to which Papazoglou dedicated some of her best and most lasting works. Any research in the field of social history is both a difficult and challenging task for any historian, more so if the object of the research is an epoch long gone of which there is only slight and fragmentary evidence.

Even if we narrow this overview solely to the Hellenistic age – it should be noted that Papazoglou wrote extensively on many other epochs of Antiquity – and then only to social and economic history, the wealth of subjects and research interests we encounter in the works of F. Papazoglou is nothing short of impressive. Among these subjects are urbanization, social structure and social development of Hellenistic Macedonia, social history of Greece proper from 4th to 2nd century BC and, inseparable from, the social structure and evolution of the Greek city-state in this period. Furthermore, she wrote several important papers on the contacts and interactions between the comparatively developed and urbanized Hellenistic south and somewhat isolated and largely backward tribal world of the central and northern Balkans. This research interest led her to explore the concept and the reality behind the much debated process of Hellenization of the Eastern Mediterranean and Asia in the Hellenistic period. Finally, in her later works, Papazoglou endeavoured to solve some of the fundamental question of the social history of the Hellenistic civilization as a whole, namely the question of two social groups that historical sources in Greek (largely epigraphic monuments from western Asia Minor) designate as LAOI and PAROIKOI, dedicating to this task her final large work (F. Papazoglou, *LAOI et PAROIKOI. Recherches sur la structure de la société hellénistique*, Beograd 1997).

The overall tendency towards general statements, often with slight or no support in preserved evidence, encumbers many attempts in the field of social history of the Hellenistic world. In stark contrast to this tendency, Papazoglou based her methodology primarily on direct examination and analysis of historical sources. General conclusions were acceptable only if they had a firm foundation in well-established facts. This part of her work she enriched with wide reading in social and economic theory and anthropology. The results of the life-long efforts of Fanoula Papazoglou speak for themselves even to this day.